

10. Панфилова А. П. Имидж делового человека: [учебное пособие] / А. П. Панфилова. – СПб.: ИВЭСЭП, Знание, 2007. – 490 с.
11. Почепцов Г. Г. Имиджелогия / Г. Г. Почепцов. – М.: Рефл – бук, К.: Ваклер, 2000. – 768 с.
12. Рамси Н. Психология внешности / Н. Рамси, Д. Харкорт; пер. с англ. А. П. Федорова. – СПб.: Питер, 2009. – 256 с.
13. Суэми В. Психология красоты и привлекательности / В. Суэми, А. Фернхем; пер. с англ. Е. И. Николаевой. – СПб.: Питер, 2009. – 240 с.
14. Хомуленко Т. Б. Теоретичні та практичні аспекти дослідження іміджу: [монографія / Т. Б. Хомуленко, Ю. Г. Падафет, О. В. Скориніна]. – Х.: ВД „ІНЖЕК”, 2005. – 272 с.
15. Шпалинский В. В. Социальная психология менеджмента / В. В. Шпалинский. – Х.: ИВМО «ХК», 1998. – 315 с.

УДК 159.9.796

Максименко С. Д., д. психол. н., професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України;

Осьодло В. І., к. психол. н., доцент, начальник кафедри психології та педагогіки Національного університету оборони України

ПСИХОБІОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУБ'ЄКТА У ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті приведені емпірично виявлені психобіографічні характеристики суб'єкта у військово-професійній діяльності. Результати дослідження розкривають особливості взаємозв'язку процесів саморегуляції діяльності і побудови своєї життєвої дороги в контексті психологічного минулого, нинішнього і майбутнього.

Ключові слова: суб'єкт, військово-професійна діяльність, загальна саморегуляція, психобіографічні характеристики особи, життєва дорога.

В статье приведены эмпирически обнаруженные психобиографические характеристики субъекта в военно-профессиональной деятельности. Результаты исследования раскрывают особенности взаимосвязи процессов саморегуляции деятельности и построения своего жизненного пути в контексте психологического прошлого, нынешнего и будущего.

Ключевые слова: субъект, военно-профессиональная деятельность, общая саморегуляция, психобиографические характеристики личности, жизненный путь.

Постановка проблеми. Вивчення суб'єктної активності особистості офіцера, проблема його життєвого самовизначення, проектування власного життєвого шляху надалі залишаються актуальними для психології військово-професійної діяльності. Кожна якість суб'єкта, відображаючи його активність в різних сферах життєдіяльності (діяльність, спілкування, пізнання, життя та ін.), має свою специфіку й закономірності. Нами неодноразово підкреслювалося, що суб'єктна активність найбільш повно

може проявлятися у тих видах життєдіяльності, в яких особистість вільна і здатна визначати для себе і міру суб'єктної включеності, й міру власної творчості при досягненні сформульованих для себе цілей [10; 11; 13].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Автори, що досліджують розвиток особистості упродовж всього життєвого шляху, вважають зрілий вік центральним періодом, періодом вищого розвитку людини, періодом найбільш продуктивним і творчим (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, О. О. Кроник, С. Д. Максименко, В. О. Панок, В. О. Татенко, Ш. Бюлер, Е. Еріксон, А. Маслоу, Г. Томе та ін.). На особливу увагу в даному контексті заслуговують сучасні офіцери, найбільш актуальною сферою розвитку для яких у цьому періоді є професійна самореалізація.

Але в той же час, здавалося б, у стабільний, надійний і спланований дорослий світ офіцера вкрадається душевне сум'яття з приводу того, чи дійсно він вірно зрозумів і реалізував справжнє призначення свого життя. Ці особливості внутрішнього світу військової людини відображаються в її суб'єктивній картині життєвого шляху (СКЖШ) і можуть виявлятися в різних формах переживання непродуктивності свого життя, тобто психобіографічних кризах.

Однією із найважливіших характеристик суб'єкта є те, що кожна людина, досягнувши певного віку, стає здатною організувати своє життя [1; 3; 4; 10]. Саме здатність піднятися, самовизначитися стосовно цілісного ходу життя вчені пов'язують із проявами суб'єкта життя. Організація життя – це не тільки планування й осмислення важливих подій, але і здатність поєднати ситуації свого життя таким чином, щоб підпорядкувати їхній хід єдиному задумові, вираженому у визначеній життєвій позиції, об'єднаний в досвіді минулим, сьогоdnішнім та майбутнім. Тому для дослідження характеристик суб'єкта ВПД важливим є розуміння організації його життя в рамках причинно-цільової концепції психологічного часу особистості. Цей напрямок в наукових дослідженнях психології життєвого шляху названий каузометричним [2; 3; 5; 12]. Інший напрямок позначається як психобіографічний [2; 9]. Психобіографічні характеристики особистості отримані методиками експрес-діагностики суб'єктивної картини життєвого шляху та поглибленої її діагностики – каузометрією, є не що інше як характеристики особистості як суб'єкта життя.

Крім того, структурно суб'єктивна картина життєвого шляху особистості включає в себе життєві плани, життєву програму, життєві цілі, події життя та ін. [2; 4; 8; 11]. Відповідно психобіографічні характеристики одночасно вказують, з одного боку, на властивості особистості як суб'єкта життя, а з іншого – на особливості її життєвої програми, в якій проявляються характеристики суб'єкта життя. Прийнято вважати, що який суб'єкт, така і його життєва програма.

Проблема діяльності суб'єкта отримала розвиток не тільки в загальній психології, але й в інших галузях психології, насамперед у психології праці, де найбільш ефективно розробляються питання саморегуляції функціональних станів (М. В. Макаренко, С. М. Миронець, О. М. Кокун, М. С. Корольчук, В. І. Осьодло, О. В. Тімченко, та ін.), усвідомленої саморегуляції діяльності (О. А. Конопкін, С. Д. Максименко, В. О. Татенко, Є. М. Потапчук та ін.), психології навчання суб'єкта (В. О. Лефтеров, О. Д. Сафін, Ю. М. Швалб), психології становлення суб'єкта спортивної діяльності (Н. Ю. Волянчук, Г. В. Ложкін, Л. А. Перелигіна та ін.).

Методологічну основу нашого дослідження склали два підходи: психобіографічний каузометричний та концепція індивідуально-типологічних особливостей усвідомленої саморегуляції діяльності. Відповідно обидва підходи розглядають людині як суб'єкта життя, і як суб'єкта діяльності [3; 5; 8; 9].

В рамках концепції усвідомленої саморегуляції нами було виявлено й описано, що офіцерам на різних етапах професійної діяльності, залежно від тривалості професійного стажу, властиві різні стильові характеристики, які дали змогу описати особливості регуляторних процесів у досліджуваних й таким чином розкрити операціональні аспекти процесів саморегуляції [6; 12].

Психобіографічний каузометричний підхід належить до критичного підходу в психології, і, як стверджує В. Г. Панок [14], саме в межах цього напрямку є найбільш природнім розглядати методи подійно-біографічного підходу. Концепція подійно-біографічного підходу наголошує на тому, що людина є творцем власної долі, вона значною мірою здатна планувати свій життєвий шлях, бути автором своєї біографії. За однакових умов одна людина може відігравати в житті творчу роль, набуваючи дедалі більше самостійності від негативних зовнішніх обставин, тоді як інша людина всі свої сили витрачає на пристосування до загальноприйнятих норм та обставин, прислухаючись до свого оточення більше, ніж до себе.

Таким чином, психобіографічний підхід дозволяє нам вивчити, наскільки людина залежна від свого минулого, яке безпосередньо чи опосередковано впливає на неї та від об'єктивних умов існування, в яких розгортається її життя. Такий підхід до особистості дозволяє, з одного боку, простежити вплив культурно-історичного часу на людину, а з іншого – вплив людини на свій час. Останній може бути в окремих випадках значним або навіть вирішальним.

Відповідно до згадуваних вище концепцій ми можемо сформулювати системну якість суб'єкта, яка має регуляторну основу – *“ефективна самостійність”*. Це симптомокомплекс особистісних якостей – *зібраність, упевненість в собі й результатах своєї діяльності, відповідальність, розвинутий самоконтроль, здатність адекватно оцінювати зовнішні й внутрішні умови діяльності* тощо, який формується в реальній діяльності

суб'єкта і проявляється на всіх етапах її виконання (від постановки цілей до реалізації).

Ступінь сформованості вказаного симптомокомплексу в суб'єкта ВПД може бути розглянута в термінах *гнучкості, планування, самостійності, моделювання, оцінки результатів діяльності* тощо. Разом з тим, ми вважаємо що ці характеристики можуть бути операціоналізовані в показниках каузометрії: гнучкість – це *“впевненість” і “конфліктність”*; планування, самостійність – *“раціональність” і цілеспрямованість*; моделювання, програмування – *“стратегічність”*. Ми вважаємо, що в офіцерів з успішною самореалізацією психобіографічні характеристики й особливості життєвої програми мають відповідати вказаним критеріям оптимальності. Їм властиві: планування власного життя на більш тривалу перспективу – *“стратегічність”*, уміння виявляти зв'язки між подіями життя – *“самостійність”*, в життєвих планах враховувати життєві обставини – *“моделювання”* та ін.

Метою нашого дослідження стала перевірка особливостей кореляційних зв'язків психобіографічних характеристик суб'єкта ВПД зі стилями саморегуляції діяльності та перевірка гіпотези про те, що у досліджуваних з різним професійним стажем такі взаємозв'язки можуть суттєво відрізнятися.

Виклад основного матеріалу. Виявлення взаємозв'язків психобіографічних характеристик суб'єкта ВПД з різними стилями саморегуляції діяльності зумовило проведення нашого дослідження. В дослідженні взяли участь 557 чол. Психодіагностичному обстеженню підлягали різні категорії офіцерів віком від 22 до 55 років ($n=557$), яких у процесі дослідження було поділено на три вікові групи: *перша* до 30 років (середня вислуга 5 років), *друга* – до 40 років (середня вислуга 14 років) і *третю* – до 55 років (середня вислуга 25 роки). Дослідження було проведено на добровільних засадах за процедурою групового обстеження. Результати обстеження наведено в таблиці 1.

У процесі обстеження було використано наступні методики: “Оцінювання п'ятирічних інтервалів (ОПІ)” та “Каузометрія”. Методика “Оцінювання п'ятирічних інтервалів” застосовується для виміру динаміки продуктивності життя в самосвідомості особистості на основі самооцінки. ОПІ є методикою експрес-діагностики суб'єктивної картини життєвого шляху особистості. Процедура ОПІ полягає в наступному. Досліджуваним пропонується оцінити всі п'ятирічки життя за десятибальною шкалою за ступенем насиченості важливими подіями. Результати методики дозволяють оцінити більше десяти показників – психобіографічних характеристик [Кроник, 4]. У нашому дослідженні ми використали лише показники *реалізованості (Р)*, *психологічного віку (ПВ)*, *коефіцієнта дорослості (КД)*, *середні оцінки насиченості важливими подіями минулого, майбутнього і в цілому життя, оптимізму*.

Показник *реалізованості* визначається через співвідношення насиченості важливими подіями прожитих років та очікуваною сумарною насиченістю життя в цілому. Чим більша питома вага минулого в картині життя, тим вища реалізованість, тим більше значущих подій в житті вже відбулося. Показник може набувати значення від 0 до 100 %. З роками, звичайно, показник реалізованості зростає. *Психологічний вік (ПВ)* вираховується за формулою:

$PB = P \times OTJ / 100 \%$, де *P* – реалізованість, *ОТЖ* – очікувана тривалість життя. Психологічний вік є мірою психологічного минулого, як і хронологічний вік – міра хронологічного минулого. Відповідність хронологічного і психологічного віку свідчить про уміння людини знайти прийнятний для себе темп життя, співрозмірний з домаганнями та можливостями. Завищений психологічний вік пов'язаний з песимістичною рутинною життєвою перспективою. Оптимальним є співпадіння психологічного й хронологічного віку, чи навіть трохи занижений психологічний вік, який вказує на наявність значущих життєвих очікувань та нереалізованого творчого потенціалу.

Коефіцієнт дорослості – співвідношення психологічного й хронологічного віку; зручний для порівняння віку людей з різних хронологічним віком, які знаходяться в одній групі. При $KD < 100 \%$ людина психологічна молодша, при $KD > 100 \%$ – старше, при $KD = 100 \%$ – відповідає своїм рокам. Середні оцінки насиченості важливими подіями минулого, майбутнього і в цілому дозволяють з'ясувати порівняльну значущість для людини прожитих і майбутніх років і подій життя в цілому.

Оптимізм: кожний графік продуктивності життя має певне співвідношення періодів підйому і спаду. Оптимізм вираховується як коефіцієнт рангової кореляції Кендала між порядковим номером п'ятирічного інтервалу та оцінкою насиченості. Якщо свій життєвий шлях людина сприймає як неперервне сходження, коефіцієнт кореляції є позитивним і навпаки.

Каузометрія призначена для діагностики суб'єктивної картини життєвого шляху і психобіографічних характеристик особистості. Каузометрія містить основні й додаткові процедури. Коротко розглянемо основні з них. Процедурні етапи опитування включають: формування списку найбільш важливих подій свого минулого, теперішнього і майбутнього; датування подій, їх ранжування за важливістю “для себе”, кольорові асоціації подій з кольорами тесту М. Люшера. Використання цього тесту призначене для діагностики менш усвідомленого емоційного ставлення досліджуваного до подій його життя, в основі якого лежать ідеї кольорового тесту ставлень А. Еткінда; позначення сфер приналежності подій; причинно-наслідковий аналіз міжподійних зв'язків – виявлення уявлень досліджуваного про структуру причинно-наслідкових зв'язків між

подіями його життя, цільовий аналіз міжподійних зв'язків – виявлення уявлень досліджуваного про інструментально-цільові зв'язки між подіями його життя.

За результатами каузометричного опитування можна виявити одинадцять психобіографічних характеристик [7; 8], проте, ми будемо аналізувати лише ті характеристики особистості офіцера як суб'єкта життя, які показали значущі кореляції з певними стилями саморегуляції поведінки й діяльності. До них відносяться: *насиченість, цілеспрямованість, раціональність, впевненість, реалістичність, стратегічність, задоволеність, психологічний вік, коефіцієнт дорослості та показник реалізованості життя (табл. 1).*

Надалі нами було вивчено психобіографічні характеристики, які вираховуються окремо для психологічного минулого, теперішнього, майбутнього і для життя в цілому (табл. 2).

Отримані результати дали можливість виявити взаємозв'язки психобіографічних характеристик зі стилями саморегуляції досліджуваних, психобіографічні характеристики в контексті психологічного минулого, теперішнього і майбутнього. На підставі отриманих результатів зроблено психодіагностичні висновки щодо особливостей прояву психобіографічних характеристик офіцерів з різним професійним досвідом для різних видів психічної активності. Статистична обробка отриманих даних проводилася за допомогою статистичного пакету програм Microsoft Excel.

Для інтерпретації результатів дослідження важливим є методологічне положення О. Кроника про те, що специфіка життя людини – в її детермінації і минулим (причинами), і майбутнім (цілями) [7, 8]. Отже, мають місце два види детермінаційних зв'язків: причинно-наслідкові (із минулого в майбутнє) і зв'язок “ціль-засіб” (із майбутнього в теперішнє), тобто активність людини сьогодні визначається й тим, що було (минулим), і тим, до чого вона прагне (майбутнім).

На *першому етапі* опрацювання емпіричних даних нами встановлено особливості взаємозв'язку психобіографічних характеристик зі стилями довільної саморегуляції. На цьому етапі дослідження розраховувалися коефіцієнти кореляції Пірсона між стилями саморегуляції досліджуваних та їх психобіографічними характеристиками (табл. 1).

При проведенні емпіричного дослідження нами було висунуто гіпотезу про те, що психобіографічні показники мають відповідні взаємозв'язки зі стилями довільної саморегуляції, що, у свою чергу, зумовлює певні особливості в поведінці й діяльності суб'єкта ВПД. Відповідно до цього було здійснено необхідні математичні процедури щодо встановлення специфіки згадуваних взаємозв'язків.

Мотиваційна насиченість життя різними подіями відображена у показнику НАСИЧЕНІСТЬ. Змістова інтерпретація взаємозв'язків між показниками загальної саморегуляції (ЗСР) й насиченістю полягає в

наступному: чим тісніший зв'язок показників ЗСР із психобіографічними характеристиками, тим вищі показники мотиваційної насиченості життя. Досліджувані з більш вираженими кореляційними зв'язками бачать більше стимулів для самореалізації в житті, а отже, в суб'єктивній картині їхнього життєвого шляху між подіями мають місце більше мотиваційних зв'язків. Респонденти зі слабшими зв'язками у своїй життєдіяльності бачать менше мотиваційних зв'язків між подіями життя, що свідчить про їх меншу включеність у процеси реального життя, у т. ч. процеси службової діяльності.

Аналіз отриманих даних за показником насиченості показує, що для досліджуваних всіх груп властиві слабкі позитивні кореляційні зв'язки із ЗСР. Крім того, встановлені статистично значущі міжгрупові відмінності в оцінках мотиваційної насиченості життя між досліджуваними першої і другої груп.

Аналіз показників ЦІЛЕСПРЯМОВАНOSTІ свідчить, що вони мають слабку негативну кореляцію із ЗСР. Отримані дані означають, що чим вищий показник ЗСР, тим нижчий рівень цілеспрямованості в життєвих досягненнях. З достатньою вірогідністю ми можемо стверджувати, що при побудові свого життєвого шляху суб'єкту ВПД властива спонтанність у діяльності. Суб'єкти з такими характеристиками більш цілеспрямовані в конкретній діяльності, чого не спостерігається в організації їхнього життя, яке більшою мірою детерміноване минулим, швидше за все успіхами в організації своєї діяльності і, відповідно, її результатами. Прямо чи опосередковано досягнення в організації діяльності та її результати можуть сприяти наповненню життя значущими подіями й успішною адаптацією до військово-соціального середовища. Також встановлено статистично значущі міжгрупові відмінності в оцінках цілеспрямованості життя між досліджуваними першої і третьої груп.

Нагадаємо, що особи з низькими показниками саморегуляції (очевидно більш залежні від оточення) наповнюють своє життя у внутрішньому плані цільовою мотивацією, яка пов'язана з інтенціями суб'єкта щодо самореалізації та життєвих домагань. Слабка активність в організації конкретної діяльності осіб з низькими показниками до саморегуляції може компенсуватися більшим бажанням стосовно власного життя у внутрішньому плані.

Психобіографічна характеристика ВПЕВНЕНІСТЬ свідчить про категоричність у висловлюваннях і судженнях досліджуваних та про вірогідні зв'язки між подіями і вказує на те, чи враховує суб'єкт ВПД у своїх життєвих планах причинну детермінацію різних подій життя. В цілому слід відзначити, що для респондентів всіх груп мають місце низькі показники взаємозв'язку між ЗСР та упевненістю, що свідчить про відсутність конкретного типу зв'язків між подіями життя досліджуваних. Останні, очевидно, не достатньо гнучкі, не допускають різної вірогідності появи тих чи інших

подій і явищ при їх поясненні. За результатами оцінки емпіричних матеріалів встановлено статистично значущі міжгрупові відмінності в оцінках цілеспрямованості життя між досліджуваними першої і другої груп.

Аналіз показника РЕАЛІСТИЧНОСТІ показав відсутність позитивних кореляційних зв'язків зі стилями ЗСР. Найменш слабкі зв'язки спостерігаються для респондентів другої групи. Очевидно, що чим вищий показник ЗСР, тим менш адекватно усвідомлюється реальна значущість різних подій власного життя. Надання переваги значущості цілям конкретної діяльності призводить до знецінення значимості подій життя у суб'єкта ВПД з таким типом саморегуляції. Як відзначає Р. Ахмеров [3], у такій ситуації можлива "інтерференція" цілей діяльності зі значущими подіями життя. Ціль конкретної діяльності не обов'язково є метою життя. Тобто для досліджуваних цієї групи на перше місце виступає досягнення тактичних цілей повсякденної діяльності.

Таблиця 1

**Значущі кореляційні зв'язки ЗСР
із психобіографічними характеристиками**

№ з/п	Психобіографічні характеристики	ЗСР			Відмінності між групами (t — критерій)		
		1гр.	2 гр.	3 гр.	перша і третя	перша і друга	друга і третя
1.	Насиченість	0,21	0,32*	0,27		p≤0,05	
2.	Цілеспрямованість	-0,14	-0,16	-0,12*	p≤0,05		
3.	Впевненість	-0,30	-0,15*	-0,24		p≤0,01	
4.	Реалістичність	-0,17*	-0,28*	-0,05*	p≤0,05		p≤0,01
5.	Емоційність	0,29	0,22	0,24			
6.	Психологічний вік	0,25	0,31*	0,38*	p≤0,01		p≤0,05
7.	Коефіцієнт дорослості	0,27	0,29*	0,36*	p≤0,01		p≤0,05

Суб'єкти з низькими показниками ЗСР мають тісніші кореляційні зв'язки з показником РЕАЛІСТИЧНОСТІ, що свідчить про те, що досліджувані (насамперед третьої групи) більш адекватно оцінюють реальну значущість подій власного життя. Відповідно до таких даних ми можемо прогнозувати, що в офіцерів переважає внутрішньоорганізована мотивація, що дозволяє останнім більш чітко відображати й усвідомлювати події власного життя.

Таким чином, аналіз взаємозв'язків психобіографічних характеристик зі стилями саморегуляції показує, що суб'єкту ВПД властиві достатньо висока спонтанність у поведінці й діяльності, а відповідно й відсутність чітких і масштабних цілей в житті, оскільки вони більшою мірою детерміновані причинними зв'язками. При цьому досліджувані не завжди адекватно усві-

домлюють значущість подій власного життя, тому що вони не формують чітких життєвих цілей, а реально оцінити, які досягнення діяльності є значущими в житті, складно, якщо немає визначених цілей життя. Проте досліджувані більш гнучкі в судженнях про зв'язки між подіями свого життя, знову ж таки через спонтанний характер їх побудови.

Оцінка п'ятирічних інтервалів свідчить про наявність позитивних кореляційних зв'язків ЗСР із ПСИХОЛОГІЧНИМ ВІКОМ та КОЕФІЦІЄНТОМ ДОРОСЛОСТІ, які зі зростанням професійного досвіду суттєво не змінюються. Отримані результати вказують на те, що суб'єкт ВПД відчуває себе значно старшим відносно свого хронологічного віку. Такі результати вказують на невміння та відповідні труднощі у знаходженні для себе прийняттого темпу життя, зіставленні домагань з можливостями. У свою чергу це вказує також на деформацію суб'єктивної картини життєвого шляху, збіднілу життєву перспективу, є ознакою кризи безперспективності.

Такі результати можна пояснити за допомогою основних суб'єктних характеристик досліджуваних – *самостійності, прагнення до незалежності й відповідальності*, що дозволяє досліджуваним відчувати контроль над ситуаціями життя. Як стверджує О. Кроник [7], психологічний вік людини є тим вищим, чим більшою є реалізованість її психологічного часу й життєвих замислів в рамках очікуваної тривалості життя. Таким чином, більш високий психологічний вік вказує на їх переживання стосовно реалізованості життя.

Співвідношення психологічного і хронологічного віку дає нам розуміння дорослості досліджуваних. Оцінка результатів показує, що для всіх досліджуваних актуальною є така характеристика суб'єктності як прагнення до реалізованості. Офіцери зі збільшенням професійного досвіду (стажу) все більше відчують себе психологічно старшими за свій хронологічний вік, що може свідчити як про зниження рівня домагань останніх, так і про службову активність на фоні професійного вигоряння. Такі зміни у службовій активності зумовлені, на нашу думку, меншою мотиваційною насиченістю життя, переважанням бажань (цільової мотивації), які мало пов'язані зі значущими досягненнями в майбутньому. Можна прогнозувати, що суб'єкт ВПД упродовж всієї службової діяльності прагне не тільки до самостійності, але й до переживання реалізованості життя. Очевидно, що саме такі переживання на різних етапах життєвого шляху можуть ставати джерелом особистісної та/або професійної кризи.

Отже, психологічний аналіз отриманих даних дозволяє стверджувати, що причинна детермінація (минулим) життєвого шляху робить суб'єкта ВПД дорослішим ("старить"), а цільова (майбутнім) – "омолоджує" його внутрішній світ. Тому важливим питанням військово-психологічної практики має виступати розвиток цільової детермінації поведінки й діяльності офіцерів і знаходити своє відображення у розвитку їх соціально-психологічних компетенцій в контексті життєвого шляху.

На *другому етапі* нами здійснено оцінку вираженості психобіографічних характеристик за результатами каузометричного опитування досліджуваних. В табл. 2 наведено результати такого опитування в контексті психологічного минулого, теперішнього й майбутнього.

Отримані результати важливо розглянути через психологічний час і дві взаємопов'язані площини – ціннісно-смыслову і просторово-часову. Для кожного часу на цих площинах буде своя проекція і кожному із них буде властива своя функція.

Таблиця 2

**Психобіографічні характеристики за результатами
каузометричного опитування**

Психобіографічні характеристики (у %)	Психологічне минуле			Психологічне теперішнє			Психологічне майбутнє			В цілому		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Насиченість	27	29	30	42*	45*	48*	29	33	25	29	34	31
Цілеспрямованість	27	23	28	21	25	24	37*	40*	47*	25	27	32*
Конфліктність	78	70	62	74	67	71	69	65	64	71*	64	60
Раціональність	52	68	69	60	68	62	64	79	73	61*	72	63
Стратегічність	6	8	9	5	7	4	5	3	4	16	20	17
Впевненість	68	63	71	64	58	65	61	69	62	61	60	63
Задоволеність	74	72	69	71	68	70	72	67	65	69	65	64
Емоційність	65	63	61	60	59	62	57	58	56	58	57	55
Відчуття реальності	-0,15	-0,19	-0,23	0,17	0,21	0,25	-0,04	0,20	0,26	0,19	0,27	0,38*
Психологічний вік (роки)	30,7**			42,4**			55,1**					
Коеф. дорослості	105**			112			123**					

Примітка: * – ($p \leq 0,05$); ** – ($p \leq 0,01$); 1 – перша група; 2 – друга група; 3 – третя група.

Для психологічного минулого – підсумок минулого розвитку, та набуття нового досвіду – розширення меж уявлень досліджуваних про свої можливості. Залежно від ефективності-неефективності саморозвитку минуле задає майбутнє як: осмислене чи неосмислене; структуроване чи ні; активне (сплановане) чи пасивне (випадкове).

Для психологічного теперішнього такою функцією буде саморозвиток, який включає в себе дві проекції – самопізнання й самореалізацію. Для психологічного майбутнього такою функцією буде мотиваційна, яка спонукає й додає цінності чи знецінює, додає осмисленості, розглядається як спадкоємність у розвитку минулого, чи як відкидання й заперечення його.

Порівняльний аналіз середніх значень психобіографічних характеристик в різних групах (за t-критерієм) в цілому підтверджує результати кореляційного аналізу, проте й має деякі особливості.

Розглянемо коротко змістові характеристики кожного показника. Низькі показники НАСИЧЕНОСТІ вказують на наявність у досліджуваних біографічної кризи. Біографічна криза, будучи феноменом внутрішнього світу

людини, виявляється в суб'єктивній картині життєвого шляху у вигляді мотиваційної недостатності – відсутності міжподійних зв'язків в одному з тимчасових модусів життєвої програми: минулому, сьогоденні, майбутньому.

Оцінка показників насиченості картини життя відповідними зв'язками говорить про те, що для суб'єкта ВПД найбільш актуальним є теперішнє. Значущі відмінності між групами спостерігаються щодо їх минулого та майбутнього. Показники насиченості в минулому й майбутньому суттєво відрізняються від психологічного теперішнього, що свідчить про слабку насиченість подіями їхнього життя в зазначений період, а отже минуле й майбутнє для суб'єкта ВПД виступає як недостатньо прогнозоване, а відповідно й недостатньо привабливе.

Таким чином, у суб'єкта ВПД діагностується нерівномірність мотиваційної насиченості життя, що вказує на порушення інтегрованості самосвідомості останніх, яка виражається у слабкій кореляції показника реалізованості життя на різних рівнях свідомості. Переживання критичного життєвого періоду в минулому й майбутньому може бути одним з показників психобіографічної кризи, яка розглядається в рамках причинно-цільового підходу до проблеми життєвого шляху особистості.

Оцінка ЦІЛЕСПРЯМОВАНOSTІ свідчить, що для досліджуваних всіх груп минуле й теперішнє виглядає як недостатньо цілеспрямоване у плануванні власного життя й більшою мірою виглядає як спонтанне, інструментально-цільові зв'язки виглядають слабкими, що, на нашу думку, може свідчити про переважання у респондентів мотивації уникнення невдачі. Певні сподівання покладають досліджувані на майбутнє, хоча показники свідчать про не надто сильне прагнення до досягнення цілей у майбутньому.

Показники КОНФЛІКТНОСТІ вказують на труднощі на життєвому шляху офіцера. Оцінюючи отримані дані, в цілому можна стверджувати, що умови військової служби всіма досліджуваними сприймаються як доволі складні й напружені. Саме така, тривала в часі внутрішня напруга, очевидно є однією із причин неспівпадіння психологічного і хронологічного віку в досліджуваних.

Оцінка ВПЕВНЕНOSTІ показує, що у психологічному минулому досліджувані проявляють незалежність у судженнях, і свідчить про їхню більшу впевненість в собі. Проте, з часом, в подальшій картині життєвого шляху показники впевненості знижуються, що свідчить про зниження самооцінки офіцерів, яка в їхній оцінці має зрости у психологічному майбутньому.

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ вказує на ступінь відповідності цілей і засобів для досягнення очікуваних результатів. З отриманих даних можна зробити висновки, що суб'єкт ВПД, в цілому, використовує адекватні сили й засоби для досягнення професійних цілей, оскільки показники для всіх груп знаходяться вище середніх значень. На адекватність використання сил і засобів для досягнення цілей професійної діяльності суттєво впливає суб'єктивний

образ професії [10, 11, 13], а тому вибір адекватних засобів досягнення кар'єрних цілей слід розглядати у взаємозв'язку зі ставленням до професії та професійної діяльності. Як видно з табл. 2, показники раціональності є свідченням достатньо високої моральності серед офіцерів, того, що останні з певною вірогідністю позитивно оцінюють свою професійну діяльність і є відданими військовій справі.

Більш високі показники спостерігаються для психологічного майбутнього, що може бути відображенням уявлень досліджуваних про зміну умов службової діяльності на краще в майбутньому, а також їх прагнень до службового зростання.

Незважаючи на позитивну динаміку показників, все ж таки ми можемо відзначити, що для молодших офіцерів мають місце певні труднощі у виборі засобів для контролю власної поведінки й діяльності. Тому вони, переживаючи кризу, яка полягає у “знаходженні себе”, не спроможні адекватно оцінювати свої можливості щодо службових досягнень. В результаті переживання та розв'язання такої кризи може зростати плинність кадрів, пов'язана з переосмисленням доцільності подальшого перебування у війську.

СТРАТЕГІЧНІСТЬ вказує на продуманість життєвого шляху, масштабність життєвих замислів, переконаність в їх здійсненні, на схильність людини ставитися до свого життя як до тривалого й надійного шляху. Аналіз показників за цією шкалою свідчить про те, що в досліджуваних усіх груп показники стратегічності в минулому є вищими, ніж у теперішньому й майбутньому. Значущих розбіжностей між показниками в теперішньому й майбутньому не виявляється. Таким чином, для суб'єкта ВПД більш значимим є минуле, яке їм більш зрозуміле і впорядковане. Теперішнє й майбутнє для досліджуваних менш привабливе, що вказує на недостатню цільову спрямованість життя.

ВПЕВНЕНІСТЬ вказує на відсоток відповідей “звичайно” і “незалежно” серед всіх відповідей досліджуваного в межах причинного і цільового аналізу. Отримані результати відповідають середнім значенням показника “впевненість” для всіх груп досліджуваних. Хоча значущих відмінностей між показниками каузометрії не виявлено, ми можемо зазначити, що для молодших офіцерів має місце чітка тенденція щодо зниження показників для теперішнього й майбутнього. Таким чином, для молодших офіцерів теперішнє й майбутнє видається більш незрозумілим в порівнянні з минулим.

ЗАДОВОЛЕНІСТЬ та **ЕМОЦІЙНІСТЬ**, на нашу думку, слід розглядати у взаємозв'язку, оскільки вони вказують, наскільки досліджувані бачать своє життя у приємних для них тонах. Отримані результати вказують на те, що офіцери значною мірою залишаються оптимістами, незважаючи на доволі високу емоційність. Таким чином, офіцери пристрасно реагують на те що з ними відбувається і в особистому житті, і у службовій діяльності. Значущі

відмінності між показниками задоволеності та емоційності для різних груп відсутні.

ВІДЧУТТЯ РЕАЛЬНОСТІ вказує на ступінь співпадіння ранжування подій за мотиваційним статусом з їх суб'єктивним ранжуванням за важливістю. Показник може набувати значення від -1 до +1, оскільки він відображає коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Змістова інтерпретація показника кореляції показує, що чим вищий показник, тим краще (чіткіше) уявляє людина для себе значення в її житті різних подій. Показники у стовпчиках Минуле, Теперішнє й Майбутнє, відповідно, вказують на ступінь співпадіння ранжувань подій за їх реалізованістю, актуальністю й потенційністю із суб'єктивним ранжуванням за важливістю. Ці показники також є коефіцієнтами рангової кореляції.

Порівняльний аналіз показників дає змогу визначити, що для суб'єкта ВПД найціннішим є теперішній і майбутній час. Проте, оцінюючи важливість подій в минулому, досліджувані не бачать їхньої важливої ролі в контексті інших подій життя. Можна вважати, що минуле виглядає достатньо спонтанним, а досліджувані не знаходять можливості інтегрувати минулий досвід в теперішнє і майбутнє. Крім того, молодші офіцери не знаходять цінності і в подіях майбутнього, для них найбільш актуальним є теперішнє.

Реалізованість психологічного часу усвідомлюється людиною у формі особливого переживання свого "внутрішнього" віку, який названий ПСИХОЛОГІЧНИМ ВІКОМ особистості (ПВ) і обчислюється як добуток реалізованості й очікуваної тривалості життя. Його відповідність хронологічному віку або злегка занижений ПВ вважається оптимальним. Емпіричне дослідження вказує на значущі відмінності ($p < 0,01$) психологічного віку між групами обстежуваних.

Оцінка таких психобіографічних показників як відчуття реалізованості, психологічний вік та коефіцієнт дорослості свідчить про наступні результати. Для всіх груп характерним є переважання психологічного віку над хронологічним. Слід відзначити, що зі збільшенням тривалості служби зростають середні показники психологічного віку над хронологічним від – 5 років у молодших офіцерів до 10 років у старших. Як ми уже відзначали, переважання психологічного віку над хронологічним є свідченням збіднілої та песимістичної життєвої перспективи, а тому минуле відіграє важливу роль у житті досліджуваних. Також ми відзначали, що чим більшою є питома вага минулого у житті людини, тим вищою є його реалізованість. Такі результати свідчать про труднощі, які виникають у службовій діяльності офіцерів, а труднощі є джерелом переживань щодо своєї нереалізованості. Така тенденція є характерною для всіх груп досліджуваних. Таким чином, офіцер упродовж всієї служби прагне реалізувати себе, проте ніколи цієї проблеми не розв'язує, а знаходиться у постійному пошуку. Усунення цих протиріч вимагає створення належних умов для професіоналізації офіцера та ефективного управління його

кар'єрою. Швидше за все, переживання своєї нереалізованості призводить до того, що з часом офіцери все менше покладаються на свої можливості в досягненні цілей діяльності й цілей життя. Це, у свою чергу, призводить до зниження мотивації діяльності, поведінки й переоцінки реальної значущості подій власного життя.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження нами з'ясовано передумови психобіографічної кризи у суб'єкта ВПД, що дає підстави для наступних висновків:

1. Дослідження показало, що процеси саморегуляції діяльності й побудови свого життєвого шляху пов'язані не однозначно. Успіх у діяльності не завжди передбачає успіх у житті (і навпаки). Суб'єкт ВПД може ефективно організувати свою діяльність і самотійно досягнути в ній успіху, проте в побудові свого життєвого шляху може виявитися далеко не таким успішним, що знайшло підтвердження в отриманих емпіричних даних.

2. Отримані результати підтверджують, що офіцер як суб'єкт діяльності характеризується активною цілеспрямованістю, самотійністю, однак на рівні побудови свого життєвого шляху йому властива спонтанність у діяльності. Життєвий шлях суб'єкта ВПД значною мірою підпорядкований не цільовій, а причинній детермінації, і, як результат, він живе не очікуваннями, а в основному минулими досягненнями, а тому й відчуває себе старшим свого хронологічного віку.

3. Цілі життя для суб'єкта ВПД залишаються неусвідомленими через недостатню рефлексію свого життєвого шляху та взаємозв'язків між подіями життя. Тому, є підстави вважати, що на шляху професійного становлення суб'єкт ВПД переживає труднощі щодо повноцінної самореалізації через слабку інтегрованість самосвідомості в контексті психологічного минулого, теперішнього і майбутнього.

4. Біографічна криза суб'єкта ВПД може виявлятися в різних формах переживання непродуктивності свого життя (психобіографічних кризах). Психобіографічна криза, будучи феноменом внутрішнього світу, виявляється в СКЖШ у вигляді нерівномірності мотиваційної насиченості життя, що вказує на порушення інтегрованості самосвідомості досліджуваних, яка виражається у слабкій кореляції показника реалізованості життя на різних рівнях свідомості.

5. Зі збільшенням тривалості служби у суб'єкта ВПД зростають середні показники психологічного віку, офіцери відчувають себе старшими свого хронологічного віку. Значна питома вага минулого у житті офіцера свідчить про труднощі, які є джерелом переживань щодо своєї нереалізованості.

Ми вважаємо, що отримані результати тісно пов'язані з умовами професійної діяльності офіцерів, які вимагають підвищених витрат внутрішніх ресурсів останніх. Тривалі навантаження без достатніх умов для повного відновлення сил, соціальна та комунікативна депривація тощо справляють

найбільш несприятливий вплив на суб'єкта ВПД, інколи повністю дезорганізуючи його службову діяльність. При тривалому й комбінованому впливі таких факторів з великою вірогідністю можна очікувати появи низки виражених функціональних та психічних зрушень, погіршення працездатності, зниження якості служби та ін. Психологічні ресурси, які досліджували використовують для опанування службових ситуацій, це, насамперед, психологічні, когнітивні якості, особистісні утворення, соціальні характеристики, що сформовані в результаті набутого досвіду і знайшли своє відображення у психобіографічних характеристиках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 301 с.
2. Анцыферова Л. И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии / Л. И. Анцыферова. – [2-е издание, исправленное и дополненное]. – М.: Изд-во „Институт психологии РАН”, 2006. – 512 с.
3. Ахмеров Р. А., Прыгин Г. С. Психобиографические характеристики субъекта с автономным типом саморегуляции деятельности / Р. А. Ахмеров, Г. С. Прыгин // Психологический журнал. – 2005. –Т. 26, № 6. – С. 25–34.
4. Волянчук Н. Ю. Психологія професійного становлення тренера / Н. Ю. Волянчук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 444 с.
5. Головаха Е. И., Кроник А. А. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – К.: Наукова думка, 1994. – 207с.
6. Конопкин О. А. Психическая саморегуляция произвольной активности человека (структурно-функциональный аспект) / О. А. Конопкин // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 5–12.
7. Кроник А. А., Пажитнов А. Л., Левин Б. М. Биографические тесты и медитации за персональным компьютером / А. А. Кроник, А. Л. Пажитнов, Б. М. Левин // Life-line и другие новые методы психологии жизненного пути. – М.: Прогресс-Культура, 1993. – С.15–42.
8. Кроник А. А., Ахмеров Р. А. Каузометрия: методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути / А. А. Кроник, Р. А. Ахмеров. – М.: Смысл, 2003. – 284 с.
9. Коржова Е. Ю. Методика «Психологическая автобиография» в психодиагностике жизненных ситуаций: [методическое пособие / ред. Л. Ф. Бурлачука]. – К.: МАУП, 1994. – 109с.
10. Максименко С. Д. Особистість: прогноз розвитку і життєвий шлях: [Про пробл. прогнозування псих. розвитку] / С. Д. Максименко // Психолог. – 2006. – № 7. – С. 5–10.
11. Максименко С. Д., Осьодло В. І. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта / С. Д. Максименко, В. І.

Осьодло // Проблеми сучасної психології: [зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. – Вип. 8. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 3–19.

12. Моросанова В. И., Коноз Е. М. Стилевая саморегуляция поведения человека / В. И. Моросанова, Е. М. Коноз // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 118–124.

13. Осьодло В. І. Критерії суб'єкта військово-професійної діяльності / В. І. Осьодло // Право і безпека: Науковий журнал. – 2009. – № 2. – С. 228–233.

14. Панок В. Г., Рудь Г. В. Психологія життєвого шляху особистості: [монографія] / В. Г. Панок, Г. В. Рудь. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 280 с.

15. Buhler C. Basic theoretical concepts of humanistic psychology. American Psychologist, 1971.

УДК 159.9.343.95

Малєєв Д. В., старший викладач КЕГІ, м. Краматорськ

СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ НАДІЙНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ОВС

У статті дається обґрунтування поняття, суті і вмісту професійної надійності правоохоронної діяльності співробітників органів внутрішніх справ. Вказуються основні умови і дороги оптимізації формування професійної надійності правоохоронної діяльності особистості співробітника ОВС.

Ключові слова: професійна надійність, професійна діяльність, надійності правоохоронної діяльності, особистість співробітника органів внутрішніх справ.

В статье дается обоснование понятия, сущности и содержания профессиональной надежности правоохранительной деятельности сотрудников органов внутренних дел. Указываются основные условия и пути оптимизации формирования профессиональной надежности правоохранительной деятельности личности сотрудника ОВД

Ключевые слова: профессиональная надежность, профессиональная деятельность, надежности правоохранительной деятельности, личность сотрудника органов внутренних дел.

Постановка проблеми. Тенденція зростання рівня криміногенності в суспільстві, зміни в структурі і характері злочинності останнім часом зі всією гостротою поставили питання про підвищення ефективності і надійності правоохоронної діяльності. Багаточисленні факти свідчать про відставання в розвитку деяких функцій органів правопорядку, зв'язаних, зокрема, з недостатньою мірою підготовленості кадрового складу, матеріальними і фінансовими труднощами, організацією взаємодії у управління.

Основним джерелом недоліків і провалів у діяльності органів внутрішніх справ є неадекватний сучасним вимогам рівень професійної надійності особистості працівника ОВС. Проблема полягає в тому, що процес вклю-